

ня, їхніх політико-організаційних структур. Ні ціннісні, ні інструменталістські мотиви політичної участі не можуть і не повинні існувати окремо, оскільки їх активне поєднання сприяє залученню громадян до політичного життя.

1. *Гончаров Д.В., Гонтарёва И.Б.* Введение в политическую науку. – М., 1996. – С. 205. 2. *Дилленский Г.Г.* Социально-политическая психология: Уч. пособ. – М., 1994. – 304 с. 3. *Nagel J. N.* Participation. – N. Y., 1976. – P. 1–3. 4. *Verba S., Nie N.* Participation in America Political Democracy Social Equality. – N. Y., 1972. – 346 p. 5. *Дилленский Г.Г.* Цит. работа. – С. 71. 6. Политическая психология: Уч. пособие / Под ред. А. А. Деркача, В. И. Жукова, Л. Г. Лаптева. – М., 2001. – С. 150. 7. *Шестопал Е.Б.* Личность и политика: Краткий очерк современных западных концепций политической социализации. – М., 1988. – С. 81. 8. *Политическая психология:* Уч. пособие. – С. 200. 9. *Вяпр Е.* Социология политических отношений / Под. ред. Ф. М. Бурлацкого. – М., 1979. – С. 283. 10. *Inglehart R.* Postmaterialism in an environment of insecurity // *American Political Science Review.* – 1981. – Vol. 75. – P. 880–900. 11. *Рейковски Я.* Движение от коллективизма // *Психологический журнал.* – 1993. – Т. 14. – № 5. – С. 25. 12. *Дилленский Г.Г.* Цит. праця. – С. 64. 13. *Душин И., Сысун А., Ложкин Б.* Выборы: технологии избирательных кампаний. – Х., 1997. – С. 56–57. 14. *Алексеевко И.* Політична участь: здобутки, проблеми, перспективи // *Вісник УАДУ.* – 2004. – № 4. – С. 268.

I. А. ГОРБАТЕНКО

СИСТЕМНИЙ РОЗВИТОК ЗНАТЬ ПРО ПОЛІТИКУ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

В статье рассматриваются проблемы и перспективы развития системы политической науки и политического образования. Анализируется роль политологии как фактора влияния на гражданское сознание, формирования ценностей свободы, права на сознательной выбор жизненных приоритетов личности, сохранения и укрепления национальной государственности. Отстаивается необходимость развития в Украине таких важных сегментов политической науки и образования как теория и философия политики, сравнительная и прикладная политология, гражданское образование.

The article examines the problems and perspectives on development of political science system and political education. It analyzes the role of political science as a factor influencing a civic consciousness, the formation value of freedom, the right on deliberate choice of individual vital priorities, maintain and consolidation of nation statehood. The necessity of the development in Ukraine such important segments of political science and political education as theory and philosophy of political science, comparative and applied politics, civic education is upheld.

В сучасних умовах еволюційної трансформації українського суспільства від авторитаризму до демократії вирішального значення набуває розвиток політичної

© ГОРБАТЕНКО Ірина Анатоліївна – кандидат політичних наук, доцент Українсько-Арабського інституту міжнародних відносин імені Аверроеса Міжрегіональної Академії управління персоналом

науки і освіти, що передбачає вироблення й засвоєння на рівні всього соціуму, соціальних груп та окремих індивідів систематизованих знань про політику і навичок участі у політичному житті. Політологія як наука і навчальна дисципліна, що сформувалася разом з утвердженням незалежності України, покликана вирішально впливати на громадянську свідомість, формувати цінності свободи, права на усвідомлений вибір особистістю життєвих пріоритетів, плюралізму можливостей реалізації людської гідності. Окрім того, за сучасних умов політична наука і освіта постає засобом збереження і зміцнення української державності.

Вітчизняна школа політології, яка вже загалом сформувалася, переживає завершення стадії становлення системи політичних знань. Найвагомішим завоюванням півторадесятилітнього шляху, який пройшли українські науковці і освітяни, відстоюючи впровадження політології і наповнюючи її реальним змістом, є подолання серед широкого загалу і в структурах державної влади упередженого ставлення до ідеї запровадження системного вивчення політичних знань у рамках спеціальної, апробованої в розвинених демократіях науково-навчальної дисципліни. Наступний етап потребує переорієнтації політичних знань у площину їх практичного використання, наповнення змістом уже сформованих і розвитку нових напрямів політичної науки, забезпечення відповідності вітчизняного досвіду засвоєння політологічної проблематики кращим світовим зразкам. Усе це потребує уважного переосмислення пройденого політологією шляху й визначення перспективних напрямів її подальшого розвитку.

Сукупний соціально-політичний досвід засвідчує, що систематизовані політичні знання визначально впливають на культурне середовище, уявлення громадян і політичної еліти про природу політичної влади, можливості використання різноманітних засобів у політичній боротьбі, розв'язанні конфліктних і кризових ситуацій. Досвід політичного спілкування, засвоєння прийнятних моделей політичної поведінки формують єдність стереотипних традиційних оцінок та нестандартних позитивних орієнтацій, які є невід'ємною складовою цілеспрямованої соціалізації¹. Негативний образ політики, сформований в Україні 1990-х років, зумовлює перетворення останньої на самоціль для політичної еліти, на засіб вирішення нею власних економічних, фінансових, кланово-корпоративних, вузькопартійних та інших проблем. На відміну від подібного світобачення сутністю політичної освіти (підкріпленої науковим потенціалом) є формування мотиваційної готовності індивіда до політичної діяльності, орієнтації щодо зміцнення взаємодії людини і суспільства. Важливими її завданнями повинні стати: 1) подолання духовної відчуженості людини від суспільства; 2) формування ціннісних імперативів, спрямованих на повернення громадянам віри у здатність вітчизняної еліти діяти на благо всього суспільства; 3) подолання сформованої за роки незалежності невиправданої ілюзії про необмежені можливості сильної держави.

Спираючись на дослідження загальнокультурного розвитку, політична наука покликана допомогти людині реалізувати важливе індивідуальне завдання – знайти себе в умовах динамічної зміни соціального і природного світу. У свою чергу, культура має слугувати особистості орієнтиром для прийняття соціально значущих рішень, не заперечуючи при цьому свободу самовизначення. В цьому контексті слід орієнтуватися на плюралістичні форми людського співжиття. Політичні знання, освячені культурою, покликані утверджувати поведінку, орієнтовану на багатоваріантність вибору, вміння орієнтуватися на сутнісні заса-

ди суспільно-політичного життя, що дають змогу особистості не потонути в бурхливому морі другорядних пропозицій. Пострадянський розвиток показав, що для окремої людини політична (ідеологічна) орієнтація стає майже неможливою, якщо її особисті переживання не можуть бути включені в органічний взаємозв'язок поколінь. «Успішне існування сучасної демократії неможливе без особи, яка сповідує засадничі цінності та має певний рівень соціальної компетентності»². Отже, слід пам'ятати про те, що втрата контексту культури і самобутності індивіда постійно супроводжують одне одного в соціально-політичному розвитку.

Соціокультурна детермінованість сучасної політології пов'язана з постмодерною динамікою, яка утверджує: орієнтацію на модель співіснування людей, у якій органічно взаємодіють центр і периферія; ідентичність, яка не нав'язується індивідам, а полягає в додаткових можливостях розвивати власну особистість; зростання прагнення до прийняття неповторного, індивідуального, етично визначеного рішення. «Демократія починається не з урядів, а з самих людей. Здійснюючи суспільну модернізацію, поряд з реформуванням державно-адміністративного апарату, оновленням законодавства потрібно домагатися змін у політичній свідомості людей, вкорінення в ній відповідного демократичного суспільству смислу свободи, права та відповідальності, поширення конституційної освіченості, культури і цивілізовано домагатися задоволення законних інтересів»³. Прогресуюче ускладнення глобальних процесів у епоху постмодерну висуває нові вимоги до фундаментальних досліджень. Зокрема, сучасні інформаційні процеси зумовлюють значну зміну ролі свідомості, яка визначально впливає на поведінку людини. Маніпуляції свідомістю в дослідженнях західних вчених визначаються не тільки як засіб впливу на поведінку людей, а й як різновид влади. Маніпуляція не спонукає, а заставляє людину діяти певним чином. Безумовно, що і глобалізація, будучи новою формою політичної влади, маніпулює нашою свідомістю, змушуючи діяти за наперед визначеною програмою. Виходячи з вищезазначеного, можемо стверджувати, що становлення постмодерністського дискурсу в Україні призводить до значної трансформації політичного простору й разом з тим зумовлює феномен надзвичайного зростання ролі професіоналів-політологів, які мають стати провідними учасниками процесів виробництва й розповсюдження політичних дискурсів у суспільстві на основі систематизованих знань, що їх продукує політична наука і освіта.

За роки незалежності України, які співпали з розгортанням процесу становлення політології як науки, в рамках вітчизняного наукового простору сформувався цілий ряд напрямів, спрямованих на осмислення політичного життя і з'ясування тенденцій суспільно-політичного розвитку. Виходячи з вищезазначеного, на основі аналізу потенціалу вітчизняної політології запропоновано схему розвитку її наукових досліджень, яка складає собою єдине ціле з виділенням 10 основних напрямів: 1) відродження історії світової і української політичної думки; 2) розвиток теорії політичної науки і філософії політики; 3) з'ясування механізмів функціонування влади і політичної системи суспільства; 4) дослідження проблематики державотворення і демократизації суспільства; 5) вивчення динаміки трансформаційних процесів і модернізації суспільства; 6) осмислення процесів становлення інфраструктури і ціннісної основи громадянського суспільства; 7) усвідомлення соціального впливу і національних особливостей політичної свідомості та культури; 8) визначення тенденцій міжнародної політики і характе-

ру сучасного цивілізаційного розвитку; 9) формування на вітчизняному ґрунті субдисциплін політичної науки (етнополітології, порівняльної політології, політичної конфліктології, політичної історії, інформаціології, партології та ін.); 10) виокремлення, наповнення змістом і практична апробація основних сегментів прикладної політології.

Аналіз наукового потенціалу кожного із зазначених напрямів засвідчує: 1) високий рівень дослідження проблематики, пов'язаної з історією політичної думки, процесами державотворення і демократизації суспільства, динамікою трансформаційних процесів і модернізації суспільства; 2) недостатню глибину досліджень з теорії і філософії політики, з проблематики, орієнтованої на з'ясування механізмів функціонування влади і політичної системи суспільства; 3) достатню перспективну висхідну траєкторію формування на вітчизняному ґрунті субдисциплін політичної науки (в першу чергу це стосується етнополітології). Останній з 10 вищезазначених напрямів, репрезентований прикладною політологією як невід'ємною складовою загальної політичної науки, ще тільки формується в Україні. Досвід демократичних країн засвідчує необхідність її утвердження як сукупності методологічних принципів, методів і процедур практичного забезпечення політики, спрямованих на одержання реального політичного та соціального ефекту, вирішення конкретних практичних проблем. «Важливо, щоб влада була зацікавлена в об'єктивних дослідженнях та оцінювала політологію як суттєвий інтелектуальний ресурс суспільства»⁴.

Диференційований розгляд досягнень і недоліків вітчизняної політичної науки дає змогу виокремити цілий ряд недосліджених чи малодосліджених проблем, до яких належать: особливості становлення громадянського суспільства; напрями формування української політичної нації; питання гармонізації процесів інтернаціоналізації та національної консолідації; механізми визначення довгострокових зовнішньополітичних пріоритетів, стратегії підвищення конкурентоспроможності країни; осмислення форми державного правління й сутності політичного режиму; визначення адекватності політичній ситуації типу виборної системи; взаємодія політики та економіки як базових елементів модернізації суспільства.

В Україні окремі керівники навчальних закладів недооцінюють суспільну важливість політології для підготовки висококваліфікованих спеціалістів, здатних забезпечити функціонування різнорівневих ділянок державної служби, а також створити здорове конкурентне середовище в рамках політичної сфери суспільства. Ще однією проблемою розвитку політології як навчальної дисципліни є відсутність у регіонах, віддалених від розвинених політологічних центрів (Київ, Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Львів, Чернівці, Запоріжжя, Сімферополь), достатньої кількості кадрів з базовою політологічною освітою та науковими ступенями в галузі політичних наук. Дається взнаки відсутність при Міністерстві освіти і науки України та при Вищій атестаційній комісії України науково-методичних центрів, головним завданням яких мала б стати координація діяльності наукових і навчальних закладів з підготовки навчально-методичної літератури, підручників, відслідковування в якості можливих дослідницьких напрямів актуальних політологічних проблем. На нашу думку, перед вітчизняною політологією стоїть завдання освоєння у повному обсязі досвіду розвитку світової соціально-гуманітарної думки, від якої українське суспільство довгий час було ізольоване. Тим часом кількість дисертаційних робіт та інших наукових

досліджень, в яких системно висвітлюються здобутки світової політичної думки, недостатня. До того ж структура сучасної політичної науки в Україні ускладнюється, політичне знання поступово уніфікується на основі кращих світових зразків. Це означає необхідність збереження наявного наукового потенціалу, а також залучення молодих кадрів у сферу функціонування політології. Зокрема, слід пам'ятати, що вища освіта в сучасному світі «перестає бути просто способом підготовки фахівців для народного господарства чи для інших сфер діяльності, вона все більше стає обов'язковим рівнем, етапом у розвитку особистості»⁵.

Ідея інтеграції національної освіти в європейський простір у рамках Болонського процесу може стати конструктивною лише за умови збереження й примноження існуючої в Україні системи політичної науки і освіти як важливого сегмента державотворчих знань. Польський дослідник Анджей Яновський зазначає: «Формування освітньої політики на різних рівнях повинно опиратися на дослідницькі роботи, які виявляють найцікавіші розв'язки, застосовані у країнах, що мають у цій сфері багатий досвід»⁶. Разом з тим Болонський процес не може бути самоціллю, його основне завдання у контексті вдосконалення національної системи освіти полягає у приєднанні українського суспільства до цивілізованого культурного руху без руйнування національно-специфічних рис і здобутків зазначеної системи.

Спільною цінністю народу України можна вважати досить високий рівень освіти. Однак в умовах транзитного розвитку України цей рівень використовується неадекватно й, відповідно, потребує максимального наближення його до процесів реформування суспільства. Система політичних знань в умовах трансформації передбачає наступні напрями її саморозвитку і цілеспрямованого вдосконалення: сприяння процесу самоусвідомлення суспільства й наслідків вибору того чи іншого політичного ладу держави; забезпечення всебічного бачення політичного життя, вміння розпізнавати і долати негативні тенденції суспільного поступу; формування розвиненої системи політичної соціалізації особи, включення індивідів у складний і суперечливий світ політичних відносин; розвиток політичної компетентності, орієнтації і здатності громадян до активної участі у творенні держави, вміння впливати на суспільно-політичні процеси; утвердження демократичних, гуманістичних цінностей свободи, гідності та громадянської відповідальності кожного індивіда; подолання стереотипних уявлень про політику лише як про арену боротьби, протистояння, конфліктів та засвоєння норм цивілізованої політичної поведінки, культури спілкування між громадянськими, політичними організаціями і державою, між країнами та народами, поважання прав та законів держави.

Одним з основних завдань політології є надання суб'єктам та об'єктам політичних процесів узагальнених пояснень політичного розвитку, систематизованих, аргументованих, об'єктивних знань про політичну реальність. Політологія повинна функціонувати як засіб здійснення порад і надання особистості інформації про необхідність на даний момент, в даних умовах зробити сутнісний політичний вибір, прийняти адекватні рішення та здійснити ефективні, виважені політичні дії. Політично освічене суспільство з розвинутим почуттям громадянської гідності є головною умовою встановлення демократії. Адже остання – це не тільки справедливі закони, не самі лише альтернативні вибори та пропорційне представництво. Це ще й певний стан суспільної свідомості, менталітету, коли люди пов'язують свій добробут з власним бажанням і вмінням долати несправед-

ливість. Відповідно, політологія покликана формувати розвинену, демократичну політичну свідомість. Особа, яка відчуває й цінує свою свободу, здатна сама обирати собі пріоритети в житті, вона має простір для такого вибору, право на помилку в ньому й шанс на її виправлення. Лише такий індивід спроможний усвідомити цінність людської гідності й сталих суспільних взаємозв'язків та функцій. Тільки така особистість спроможна їх захищати й відстоювати.

Невід'ємною складовою розвитку політичної науки і освіти в Україні є так звана політологічна просвіта, здійснювана державними, а також позаполітичними закладами, на діяльність яких найменше впливають стихія та кон'юнктура політичної боротьби. «Тільки університет, в основі якого буде моральна доктрина, спроможний гуманізувати молоде покоління, і не тільки дати йому необхідні знання та вміння, а передусім розвинути їхню особистість»⁷. Зміст політологічної просвіти становлять неупереджені знання про закономірності соціально-політичного розвитку, про державні й політичні структури та інституції, їхній устрій та функціонування, про демократичні принципи й процедури суспільно-політичної взаємодії. Метою політологічної просвіти, здійснюваної переважно через загальноосвітні заклади, незалежні засоби масової інформації, її наслідком постає громадянин, член правового суспільства, демократичної держави. Одне з найголовніших її завдань полягає у формуванні всебічно розвинених особистостей, повноцінних громадян як сили, здатної захистити завоювання демократії. Цей напрям поглиблення знань про суспільство покликаний формувати суспільні норми, згідно з якими за умов динамічного розвитку сучасної цивілізації всі проблеми мають розв'язуватися тільки шляхом взаємної згоди й зважання на інтереси всіх, а не через домінування однієї сили. Політологічна просвіта має допомогти розібратися в законах культури й правилах спільного для всіх життя.

Особливої ваги в сучасних умовах набуває необхідність розвитку «громадянської освіти». Остання є інтегрованою галуззю соціально-гуманітарних знань, завдання якої полягає в тому, щоб підготувати молодих громадян до життя в умовах демократії. У загальному плані цей напрям орієнтує на формування особистості, який властиві демократична культура й усвідомлення ідей індивідуальної свободи, громадянської відповідальності. Зазначений різновид політичної освіти в Україні ґрунтується на синтезованому досвіді розвинених країн світу й передбачає: набуття молоді людиною досвіду суспільно-корисної діяльності; орієнтацію на безперервну освіту з метою постійного підтримання власної компетентності; стимулювання прагнення особистості приносити користь своєму суспільству. Зміст і концептуальна спрямованість вітчизняної громадянської освіти повинні максимально враховувати національні особливості України, раціонально використовувати попередні досягнення і наявний соціальний досвід.

Політична наука і освіта є тим інструментом, який дасть змогу налагодити взаємозв'язок держави і громадянського суспільства, з'ясувати наявність в Україні функціональних аналогів тим соціокультурним механізмам формування громадянського суспільства, які наявні в західному світі, виявити рівень здатності вітчизняної культури сприйняти апробовані світовою практикою традиції і стандарти. Систематизовані політичні знання дозволять усвідомити громадянське суспільство, з одного боку, як безпосередній спосіб існування значної частини сучасного людства, а з іншого – як певний соціальний ідеал і перспективу розвитку конкретно взятої країни. Впроваджувана через політичні знання ідея громадянського суспільства покликана обмежувати деструктивний вплив держави. Вона доз-

воляє розглядати суспільство і державу як партнерів, визнаючи в цьому партнерстві пріоритет за суспільством, утверджуючи в суспільну свідомість думку про те, що держава існує для суспільства, а не навпаки. Таким чином, для цивілізованого розвитку обох соціальних феноменів потрібно створювати надійний механізм їхньої взаємодії та взаємозбагачення.

Отже, основними завданнями політичної науки і освіти є: 1) активізація діяльності українських політологів щодо визначення найважливіших процесів трансформації українського суспільства, забезпечення відповідності цим процесам суми теоретичних знань, орієнтованих на практично-політичну діяльність; 2) забезпечення соціального престижу політології через підвищення оплати праці наукових працівників і викладачів вузів, використовуючи для цього державні можливості та потенціал громадських об'єднань, територіальних структур і місцевих органів влади; 3) поглиблення професійних зв'язків із зарубіжними політологами, вивчення досвіду організації політичної науки в різних країнах світу й насамперед в рамках Європейського Союзу; 4) розширення каналів постійної комунікації між суб'єктами політичної науки, включаючи Інтернет, існуючі періодичні академічні журнали та стимулювання кафедральних видань в рамках цілеспрямованої державної підтримки університетської науки; 5) органічне поєднання можливостей теоретичної і прикладної політології у процесі реформування українського суспільства; збільшення обсягу викладання курсів з прикладної політології в рамках спеціалізованих відділень на соціально-гуманітарних факультетах національних університетів. Саме на цій основі можливе формування організованого суспільства, на чому наполягає український філософ В. Андрущенко: *Організоване суспільство – це суспільство реабілітації гуманістичних цінностей, повернення до першооснов людського буття і культурного поступу; це суспільство розумної взаємодії людей на основі їхньої творчої співпраці і внутрішньої, детермінованої обов'язком і совістю поваги до Закону, Порядку і Справедливості; це – реабілітація соціальності як ноосфери, людського буття в розумі, або (що те саме) розумне буття людини у суспільстві»* (8, с. 9).

1. Бірюкова Т.Ф. Механізми соціалізації особистості майбутнього менеджера в системі особистісно-орієнтованої освіти // *Нова парадигма*. – К., 2005. – Випуск 41. – С. 36–44. **2.** Програма курсу «Громадянська освіта» // Інформаційний бюлетень «Освіта для демократії в Україні».—2001. – № 4. – С. 12–44. **3. Жадан І., Кисельова О., Рябов С.** Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні. Аналітичний звіт. – К., 2004. – С. 63. **4. Рудич Ф.** Політологія в Україні: Сучасний стан та тенденції розвитку // *Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі?* Збірник. – К., 2002. – С. 108–109. **5. Кремень В.Г.** Модернізація освіти як важливий чинник соціального, економічного і політичного розвитку України // *Україна на порозі XXI століття: уроки реформ та стратегія розвитку*. Матер. наук. конф. – К., 2001. – С. 148. **6. Яновський Анджей.** Школа громадянина: Американський досвід – наші потреби. – Львів, 2001. – С. 200. **7. Беланова Р.А.** Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах (Україна – США): Монографія. – К., 2001. – С. 194. **8. Андрущенко В.П.** Організоване суспільство. Проблеми організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу. – К., 2005. – С. 9.